

Adalék Geleji Katona István és Friedrich Spanheim kapcsolatához*

Korábban hírt adtam id. Geleji Katona István (1589–1649) erdélyi református püspök disputációs nyomtatványának David Pareus kézírásában fennmaradt fogalmazványáról.¹ Ezúttal a kálvinista ortodoxia egyik ismert professzorához, id. Friedrich Spanheimhez (1600–1649) fűződő kapcsolatról tanúskodó adatot teszek közzé.

Az ambergi származású Spanheim Heidelbergben folytatott tanulmányokat: 1614. november 4-én iratkozott be, majd 1619. február 4-én szerzett „magister artium” fokozatot.² 1626 és 1642 között Genfben, majd 1642-től 1648-ig Leidenben tanított, élete utolsó két évében a vallon gyülekezet lelkészeként szolgált.³ Az arminianusok, a coccejánusok, valamint a kar-teziánusok elleni harcok egyik szereplője volt,⁴ különösen a saumuri Moyses Amyraut tanításai ellen lépett fel.⁵ Legismertebb munkája, a *Dubia evangelica* (Genf, Chouët, 1634–1639, majd uo. 1651–1658) lapjain a különböző felekezetekkel és az említett kálvinista irányzatokkal vitázott. A család még két jeles professzort adott a református egyháznak. Ezekiel Spanheim (1629–1710) Genfben tanított, majd előbb a pfalzi, később pedig a brandenburgi választófejedelem szolgálatába szegődött, az ifjabb Friedrich Spanheim (1632–1701) Heidelbergben és Leidenben tanított összesen közel fél évszázadon át, Descartes, Coccejus és Hobbes ellen védelmezve az ortodox tanokat.⁶

Az id. Spanheim kilenc magyar tanítványa ismert az elnökletével megjelent disputációs téziszfüzetek nyomán: Czeglédi P. István, Péri T. István, Szokolyai Anderko István, Tolnai S. Tamás, Fogarasi K. Ferenc, Mányoki S. István, Belényesi H. János, Huszti Sándor, Herczegh Sámuel.⁷ Fogarasi K. Ferenc az 1648. évi leideni disputációját többek között Geleji Katonának is dedikálta. A hallgatók tipikusan ortodox dogmatikai és polemikai témákról

* A tanulmány a Reformáció Emlékbizottság REB-16-1-KUTATAS-0009 számú pályázatának támogatásával készült.

¹ OLÁH RÓBERT: Geleji Katona István disputációjának fogalmazványa David Pareus autográf kéziratában. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2015. 3. sz. 103–105. p.

² TOEPKE, GUSTAV: Die Matrikel der Universität Heidelberg von 1336–1662. II. von 1554 bis 1662. Heidelberg, 1886. 270., 477. p.

³ Religion Past and Present: Encyclopedia of Theology and Religion. Ed.: Betz, Hans Dieter [et al.] 2012. (4. ed.) XII. (továbbiakban: RPP. 2012.) 187. p.

⁴ SZABÓ GÉZA: A magyar református orthodoxia. A XVII. század teológiai irodalma. Bp., 1943. (A közép-dunai protestantizmus könyvtára, A. Magyar és szlovák sorozat, 5.) 18., 77., 100. p.

⁵ A Companion to Reformed Orthodoxy. Ed.: Selderhuis, Herman J. Leiden – Boston, 2013. (Brill’s Companions to the Christian Tradition, 40.) 212–213., 584. p.

⁶ RPP. 2012. XII. 187. p.

⁷ Czeglédi P. István (RMK III. 1655.), Péri T. István (RMK III. 1686, 6287.), Szokolyai Anderko István (RMK III. 1687, 1710.), Tolnai S. Tamás (RMK III. 1688.), Fogarasi K. Ferenc (RMK III. 1702.), Mányoki S. István (RMK III. 1703, 1706.), Belényesi H. János (RMK III. 6277.), Huszti Sándor. (RMK III. 7612.) A posztumusz kiadott disputációs gyűjteményében megtaláljuk még Herczegh Sámuel munkáját, amely önállóan is megjelenhetett. (RMK III. 6319.)

értekeztek: a predestinációról, a szentek állhatatosságáról, az evangélikus és a református úrvacsoratan közötti különbségekről, valamint az unitárius, illetve az anabaptista „tévtanításokról”. Spanheimnek ajánlotta továbbá Técsi Joó István a *Virga Mosis* című hitvédő munkáját és Péri T. István a Jacobus Triglandiusnál megvédett remonstráns-ellenes téziseket.⁸

Spanheim 1617. július 4-én Heidelbergben nyilvános vitára állt ki Christophorus Jugnitiussal (más nyomtatványokon: Jungnitiussal, alias Jungnitz), a filozófia és az akkor még a „philosophia naturalis” tárgykörébe sorolt matematika professzorának elnöklete alatt a *Disputatio physica de mundo* című értekezés téziseinek megvédésére.⁹ A kiadványt Johann Christoph von der Grün (1555–1622) fejedelmi kancellárnak ajánlották.

Az önállóan megjelent, késő-renaisszánsz keretbe foglalt címlappal szedett nyomtatványt ma nem tartja számon a *VD 17* online verziója, pedig már a 17. század közepén regisztrálta egy életrajzi kézikönyv.¹⁰ A most ismertetett példány a marosvásárhelyi Teleki–Bolyai Könyvtár Bo-22675 jelzetű kolligátumában maradt fenn (coll. 47).¹¹ A mindössze 6 levél (A1r–A6v) terjedelmű, negyedréti alakú nyomtatvány címlapjának alsó részén olvasható Spanheim sajátkezű bejegyzése: „Praestantissimum et Doctissimum D(omi)n(um). Stephanum Ghelei ad opponendum officiose et humaniter invitat”. Az aláírás: „Respondens”.

A harminchét tézisből álló füzetet böngészve egy filozófiai tárgyú értekezés bontakozik ki. A rövidítve hivatkozott forrásokat feloldva elsősorban antik filozófusok tűnnek fel: Platon (és követője, Alcinous), Arisztotelész, Diogenes Laertius, Seneca, az epikureus Caius Velleius, Cicero (*De natura Deorum*). A korszak természettudományos szemléletét meghatározó Plinius jelenléte sem meglepő. Nem hiányozhatnak az előző században élt és kortárs arisztoteléus filozófusok: Bartholomäus Keckermann, Jacobus Zabarella, Johannes Magirus, Johannes Velcurius, Benedictus Pereira (S. J.), Franciscus Toletus (S. J.) és a coimbrai egyetem jezsuita doktorai. A humanistákat Julius Caesar Scaliger, az egyházatyákat Iréneusz képviseli. Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy Jugnitiussal igen korszerű forrásokat használt fel a tételek összeállításakor.

A tézisek után egy négy pontból álló kiegészítést („ЕИИМЕТРА”) olvashatunk, amelyből három a világ teremtésével, a negyedik a vákuum létezésével kapcsolatos. Ehhez csatlakoznak a rájuk vonatkozó megerősítő vagy tagadó kifejezések („Aff”, „Neg”), az első kérdést kivéve, amelynek eldöntését későbbre halasztották. A négy pont feltehetően Geleji Katona

⁸ RMK III. 166.; RMK III. 6287. és 6303.

⁹ *Disputatio physica de mundo quam ... sub praesidio Christophori JUGNITII ... publicae disquisitioni subiicit Fridericus SPAHNEMIUS Amberga Palatinus. Heidelberg, 1617. in 4°.*

¹⁰ CLARKE, SAMUEL: *The Marrow of Ecclesiastical History*. London, 1654. 998. p.

¹¹ Egykor a marosvásárhelyi Kollégium tanári könyvtárához tartozott, amelyet 1962-ben egyesítettek a Teleki Sámuel által alapított Teleki Tékával. A gyűjtemény 1974 óta a Maros Megyei Könyvtár (Biblioteca Județeană Mureș) részlegeként működik. Ld. DEÉ NAGY ANIKÓ: *A Marosvásárhelyi Teleki Téka a második világháború után*. In: *Emlékkönyv a Teleki Téka alapításának 200. évfordulójára, 1802–2002*. Szerk.: Deé Nagy Anikó – Sebestyén-Spielmann Mihály – Vakarcs Szilárd. Marosvásárhely, 2002. (Téka) 144. p.

szerepéről, valamint Spanheimnek az opponens kérdéseire adott válaszairól tanúskodik. A nyomtatvány Nicolaus Vedelius (1596–1642) görög nyelvű üdvözlő epigrammájával zárul. Az ifjú Vedelius 1614 és 1617 között filozófiai tanulmányokat folytatott Heidelbergben, majd Genfben, Deventerben és Franekerben tanított. A németalföldi ortodoxia professzoraként bekapcsolódott az arminianusok elleni harcba.¹²

A kora újkori egyetemi disputációk három (vagy ritkábban az együtt disputálók miatt több) szereplője közül általában kettőről tudósítanak a források.¹³ A nyomtatványok címlapjáról ismerjük a preases, azaz az elnöklő professzor, valamint a téziseket nyilvánosan megvédő defendens vagy respondens diák (vagy diákok) személyét, közülük került ki a szerző. (Többnyire a professzor, esetleg az authorként megjelenő diák). A viták harmadik, az előzőekhez hasonlóan nélkülözhetetlen résztvevője, az opponens csak ritkán kerül a kutatók látókörébe, különösen a gyakran forráshiányos magyarországi kutatás nélkülözi a rá vonatkozó adatokat. Az opponensek feladata volt, hogy a téziseket védő személy érveire (az elvárható etikai keretek között) logikailag helyes ellenvetésekkel szolgáljanak, amelyekre viszontválasszal élhetett a respondens.¹⁴ A Spanheim disputációját megelőzően alig néhány évvel korábbi oxfordi leírás szerint az opponens egy rövid bevezető beszédet követően téziszről tézisre próbálta cáfolni a respondens korábban elhangzott érveit, akinek minden egyes cáfolatra reagálnia kellett. Majd megint az ellenvetéseken volt a sor, amelyek vagy az előző ellenérvet vitték tovább, vagy új tézist vettek célba. A vita vagy addig folyt, míg az opponens önellentmondásra, vagy az ellenvetések jogosságának elismerésére kényszerítette respondenst, vagy egy előre meghatározott időtartam végéig.¹⁵

Az ellenvetésekkel élő személy kiválasztása ezek alapján az eljárás fontos része lehetett, hiszen a téziseket védő diák teljesítményét hozzá viszonyítva tudták értékelni. Amikor tehát Spanheim (vagy még inkább a professzora) kiválasztotta a nála 11 évvel idősebb teológushallgató Geleji Katona Istvánt opponensének, tisztában lehetett annak képességeivel, irodalmi tájékozottságával, vitastílusával. A magyar deák először 1615. november 6-án írta alá a heidelbergi egyetem anyakönyvét, rá másfél hónappal pedig már disputált, majd félévente ismét, egészen a távozásáig. Rendszeresen vitázott Pareusnál, 1617 júniusára már a negyedik vitán is túl volt¹⁶ (az opponensi szereplések számáról nincs adat), így olyan rutinos vitázónak és méltó ellenfélnek számíthatott, akivel szemben nehéz lehetett helytállni.

A néhány sornyi adat tanúsága szerint tehát a heidelbergi akadémia egyik rutinszerűen ismétlődő gyakorlatának köszönhetően diákként kapcsolatba került a kálvinista ortodoxia két (Vedeliusszal együtt három) ké-

¹² Vedel, Nicolas. In: *Historisches Lexikon der Schweiz*. Online: <http://www.hls-dhs-dss.ch> – 2016. október.

¹³ FREDMAN, JOSEPH S.: *Disputations in Europe in the Early Modern Period*. In: *Hora Est! On Dissertations*. Leiden, 2005. (Kleine Publicaties van de Leidse Universiteitsbibliotheek, 71.) 32. p.

¹⁴ Uo. 25–26. p.

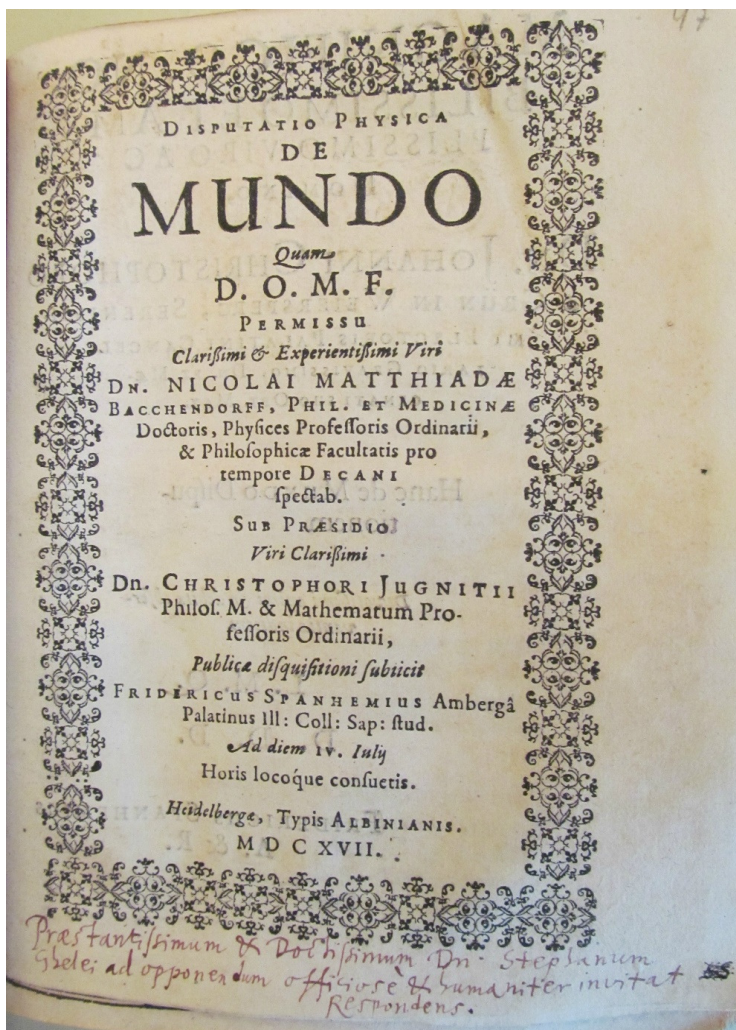
¹⁵ Ld.: MACK, PETER: *Elizabethan Rhetoric, Theory and Practice*. Cambridge, 2002. (*Ideas in Context*, 63.) 58–59. p.

¹⁶ A disputációk időpontjai: 1615 decembere, 1616 májusa, 1616 decembere (lásd ezekre: RMK III. 6089.), és 1617 májusa. (RMK III. 1197.)

sőbbi meghatározó tekintélye. Az ehhez hasonló bejegyzések ritkasága mögött valószínűleg az állhat, hogy a személyes felkéréseknek nem maradt írásos nyoma. Ebben az esetben viszont valamiért elkerülték egymást a felek, Spanheim ezért invitálhatta írásban opponensének Geleji Katonát. Elképzelhető, hogy a magyar peregrinusoknak dedikált nyomtatványok egy része szintén hasonló okból került a muzeális gyűjteményekben őrzött kolligátumokba: a felkérési aktus részeként.

MELLÉKLET

A címlap a Geleji Katonának szóló ajánlás szövegével

(Oláh Róbert)